

DRAMA SEMIOTIKASIDA QAHRAMON NUTQI MASALASI

Suyunova Malika Mirfozil qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU tayanch doktoranti

malikamirfozilovna@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-9143-6747><https://doi.org/10.5281/zenodo.22159274>

Annotatsiya. Mazkur maqolada drama san'atining semiotik tabiati va drama poetikasida qahramon nutqi masalasi o'zaro uzviy bog'liq holda tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti Hamza Hakimzoda Niyoziy dramalari tashkil etadi. Maqolada dramatik nutq faqat muloqot shakli sifatida emas, balki ijtimoiy, axloqiy va estetik ma'no hosil qiluvchi markaziy poetik mexanizm sifatida talqin etiladi. Qahramonlar nutqining savol, buyruq, kinoya, qisqa replika va sukut shakllari orqali sahnada hokimiyat va bo'ysunish munosabatlari qanday modellashtirilishi ochib beriladi. Xususan, “Maysaraning ishi” komediyasi asosida Maysara va Qozi nutqining satrma-satr semiopoetik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalari drama semiotikasida nutqning ochiq semioz hosil qiluvchi asosiy belgi ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: drama semiotikasi, drama poetikasi, qahramon nutqi, dramatik dialog, savol va buyruq, sukut, ochiq semioz, Hamza dramaturgiyasi.

Abstract. This article analyzes the semiotic nature of drama and the issue of hero speech in the poetics of drama in an inextricable way. The object of the research is the dramas of Hamza Hakimzoda Niyoz. The article interprets dramatic speech not only as a form of communication, but also as a central poetic mechanism that creates social, moral and aesthetic meaning. It reveals how the relations of power and subordination are modeled on stage through the forms of the speech of the heroes: question, command, irony, short retort and silence. In particular, a line-by-line semiopoetic analysis of the speech of Maysara and Qazi is carried out based on the comedy “Maysara's Work”. The results of the research show that speech is the main sign that creates open semiosis in the semiotics of drama.

Keywords: semiotics of drama, poetics of drama, hero speech, dramatic dialogue, question and command, silence, open semiosis, Hamza's dramaturgy.

Аннотация. В данной статье неразрывно анализируется семиотическая природа драмы и проблема речи героя в поэтике драмы. Объектом исследования являются драмы Хамзы Хакимзоды Нийози. В статье драматическая речь интерпретируется не только как форма коммуникации, но и как центральный поэтический механизм, создающий социальное, моральное и эстетическое значение. Раскрывается, как отношения власти и подчинения моделируются на сцене через формы речи героев: вопрос, приказ, ирония, короткий ответ и молчание. В частности, проводится построчный семиопоэтический анализ речи Майсары и Кази на основе комедии “Труд Майсары”. Результаты исследования показывают, что речь является главным знаком, создающим открытую семиотику в семиотике драмы.

Ключевые слова: семиотика драмы, поэтика драмы, речь героя, драматический диалог, вопрос и приказ, молчание, открытая семиотика, драматургия Хамзы.

Drama poetikasida qahramon nutqi masalasi adabiyotshunoslikning eng muhim va murakkab muammolaridan biri hisoblanadi. Chunki dramatik asarda muallif bevosita so'zlamaydi. Asardagi barcha fikr, munosabat va baholar **qahramonlar nutqi orqali** sahnaga

chiqadi. Shu bois dramada qahramon nutqi oddiy muloqot shakli emas, balki **badiiy va ijtimoiy ma’no hosil qiluvchi asosiy mexanizm**ga aylanadi. An’anaviy poetikada qahramon nutqi ko’pincha xarakter ochish, syujetni rivojlantirish yoki konfliktni keskinlashtirish vositasi sifatida talqin qilingan. Biroq zamonaviy drama nazariyasi va semiopoetik yondashuv shuni ko’rsatadiki, dramatik nutq bu funksiyalardan tashqari **ijtimoiy hokimiyat, axloqiy ustunlik va bo’ysunish munosabatlarini ifodalovchi belgi** sifatida ham ishlaydi. Ayniqsa, Hamza dramaturgiyasida qahramon nutqi jamiyatdagi adolatsizlik va tengsizlikni fosh etuvchi markaziy poetik vositaga aylanadi. Drama nazariyasida qahramon nutqi masalasi ko’plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Aristotel dramani harakatga asoslangan san’at deb baholagan bo’lsa-da, u harakatning nutq orqali amalga oshishini ta’kidlaydi. Keyingi nazariy qarashlarda dramatik nutq harakatning o’zi sifatida talqin qilina boshlaydi. M. Baxtin badiiy asardagi nutqni dialogik hodisa sifatida ko’rib, qahramon nutqi doimo boshqa nutqlarga munosabatda mavjud bo’lishini ta’kidlaydi. Drama poetikasida bu qarash alohida ahamiyat kasb etadi, chunki dramatik nutq **qarama-qarshi ovozlar to’qnashuvi** orqali ma’no hosil qiladi. Qahramon nutqi boshqa qahramon nutqi bilan to’qnashuvda ochiladi. R. Bart esa dramatik nutqni “tayyor ma’no beruvchi matn” emas, balki **ochiq semioz** sifatida talqin qilib, qahramon so’zlarining yakuniy ma’nosi tomoshabin idrokida shakllanishini qayd etadi. Bu nuqtayi nazardan qahramon nutqi dramada **ishonchsiz**, ya’ni ko’pincha aytilganidan boshqa ma’noni bildiruvchi belgi sifatida namoyon bo’ladi.

Hamza dramalarida qahramon nutqi an’anaviy dramatik muloqotdan tubdan farq qiladi. Bu asarlarda qahramonlar teng nutq subyekti bo’lmasdan **kim gapiradi, kim gapira olmaydi, kim savol beradi, kim buyruq qiladi**. Ana shu farqlar dramatik ma’noni yuzaga chiqaradi. Hamza dramaturgiyasida qahramon nutqi uch asosiy shaklda namoyon bo’ladi:

1. savolga asoslangan ochiq nutq;
2. buyruq va taqiq shaklidagi yopuvchi nutq;
3. qisqa replika yoki sukut orqali ifodalangan bo’ysunish nutqi.

Ushbu uchlik dramatik konfliktning poetik asosini tashkil etadi. Drama poetikasida qahramon nutqi bir xil hodisa emas. Aksincha, dramatik nutq **turli poetik funksiyalarni bajaruvchi tiplar majmuidan** iborat. Hamza dramaturgiyasini tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, unda qahramon nutqi kamida to’rt asosiy poetik tipga ajraladi: **savol nutqi, buyruq nutqi, kinoyali nutq va sukut (nutqsizlik) nutqi**. Bu tiplar o’zaro qarama-qarshi holda ishlaydi va dramatik konfliktni yuzaga keltiradi. Bu yondashuv M.Baxtinning dialogik nutq haqidagi qarashlari bilan bevosita uyg’unlashadi. Baxtinga ko’ra, badiiy asardagi nutq doimo “boshqa nutqqa javob” sifatida mavjud bo’ladi va hech qachon yakka holda ma’no hosil qilmaydi. Hamza dramalarida ham qahramon nutqi doimo boshqa nutq bilan to’qnashuvda ochiladi. Hamza dramaturgiyasida savol nutqi oddiy bilish ehtiyojidan kelib chiqmaydi. U **axloqiy tashabbus** sifatida ishlaydi. Ayniqsa, “*Maysaraning ishi*” komediyasida Maysaraning savollari dramatik harakatni oldinga siljituvchi asosiy kuch hisoblanadi. **Maysara**: «Men haq so’rayman, gunoh qildimmi?» Bu savol poetik jihatdan talab yoki iltimos emas. Unda itoat yo’q. Savol orqali Maysara mavjud tartibni shubha ostiga qo’yadi. Bu yerda savol **hokimiyat nutqini mantiqiy sinovdan o’tkazuvchi belgi** sifatida ishlaydi. Semiopoetik nuqtayi nazardan savol “ochiq belgi” bo’lib, u yakunlanmaydi va tomoshabin ongida davom etadi. Keyingi savol esa masalani individual holatdan umumiy axloqiy muammoga ko’taradi: **Maysara**: «Agar haqni so’rash gunoh bo’lsa, adolat nima uchun kerak?» Bu savol dramatik jihatdan butun ijtimoiy tizimni

savol ostiga qo'yadi. Muallif bu savolga javob bermaydi. Javobni tomoshabin chiqaradi. Shu tariqa qahramon nutqi muallif nutqini almashtiradi va drama **ochiq semiozga** aylanadi. Savol nutqiga qarama-qarshi holda Hamza dramalarida buyruq nutqi mavjud. Bu nutq **hokimiyat poetikasini** ifodalaydi. Buyruq nutqi dialogni rivojlantirmaydi, balki uni yopadi. Poetika nuqtayi nazaridan buyruq nutqi **yopuvchi belgi** bo'lib, u savol orqali ochilgan semantik maydonni zo'ravonlik bilan yopishga urinadi. Kinoya orqali Maysara hokimiyat nutqini jiddiylikdan mahrum qiladi. Tomoshabin kuladi, ammo bu kulgi **axloqiy bahoga** aylanadi. R.Bart ta'riflaganidek, bunday nutq tayyor ma'no bermaydi, balki ma'noni buzish orqali yangisini yaratadi. Hamza dramalarida qahramon nutqi faqat aytilgan so'zlar bilan emas, balki **aytilmagan so'zlar** bilan ham ochiladi. Bu nutq shakllari semiopoetik jihatdan **bo'ysunish belgisidir**. Ular jamiyatning keng qatlamlari nutq huquqidan mahrum ekanini ko'rsatadi. Sukut bu yerda bo'shliq emas, balki **ijtimoiy bosimning poetik ifodasidir**. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Hamza dramalarida dramatik konflikt voqealar to'qnashuvida emas, balki **nutq shakllarining qarama-qarshiligida** yuzaga keladi. Savol ↔ buyruq, kinoya ↔ taqiq, nutq ↔ sukut qarama-qarshiligi sahnada jamiyatning real modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Bu jihatdan Hamza dramaturgiyasi an'anaviy dramatik konflikt tushunchasini kengaytiradi. Konflikt endi "kim g'alaba qildi?" degan savol bilan emas, balki **"kim gapira oldi?"** degan savol bilan belgilanadi. Bu esa drama poetikasida qahramon nutqining markaziy o'rnini yana bir bor tasdiqlaydi. Drama semiotikasida qahramon nutqi masalasini Hamza dramalari misolida yaxlit tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, dramatik nutq bu asarlarda oddiy muloqot shakli emas, balki **ijtimoiy, axloqiy va estetik ma'no hosil qiluvchi markaziy poetik mexanizmdir**. Drama san'ati so'zga mutlaq tayanmaydi; aksincha, so'z savol, buyruq, kinoya va sukut bilan birgalikda ishlaydi va sahnada murakkab semiotik tizim hosil qiladi. Maysaraning savolga asoslangan nutqi ochiq semioz hosil qilib, tomoshabinni fikrlashga majbur etsa, Qozining buyruq shaklidagi nutqi bu semiozni yopishga urinadi. Yordamchi qahramonlarning qisqa replikalari va sukuti esa jamiyatning keng qatlamlarining ovozsizligini ifodalaydi. Shu tariqa sahnada uch pog'onali nutq tizimi vujudga keladi: savol – buyruq – sukut. Bu tizim dramatik konfliktning yangi talqinini beradi: konflikt endi voqealar to'qnashuvi emas, balki **nutq shakllarining qarama-qarshiligi** sifatida namoyon bo'ladi.

Hamza dramaturgiyasi drama poetikasida qahramon nutqining imkoniyatlarini eng to'liq namoyon etgan ijodiy maktab sifatida baholanishi mumkin. Uning dramalarida qahramon nutqi syujetdan ustun turadi, muallif g'oyani tayyor shaklda bermaydi, balki uni qahramonlar nutqi orqali tomoshabin ongida shakllantiradi. Shu bois Hamza dramalari drama semiotikasida qahramon nutqi masalasini zamonaviy ilmiy metodlar asosida o'rganish uchun muhim nazariy va amaliy asos yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Aristotel. *Poetika*. – Toshkent: Faфur Фулом, 1980.
2. Бахтин М. М. *Проблемы поэтики Достоевского*. – Москва: Советская Россия, 1986.
3. Barthes R. *La mort de l'auteur*. – Paris: Seuil, 1984.
4. Лотман Ю. М. *Структура художественного текста*. – Москва: Искусство, 1970.
5. Rizayev Sh. *O'zbek teatr san'ati va sahna tafakkuri*. – Toshkent: San'at, 2006.
6. Elam K. *The Semiotics of Theatre and Drama*. – London: Methuen, 1980.

7. Hamza Hakimzoda Niyoziy. “Burungi qozilar yoki *Maysaraning ishi*” – Toshkent: Faфyp
Ғулом, 2018.